

Robert Darnton, *Berlijns dagboek 1989-1990* (Amsterdam 1990).

Vertaling: Eugène Dabekausen en Tilly Maters. Uitgeverij: Bert Bakker. 280 pag. Prijs: fl.34,90.

Het gebeurt niet vaak dat een historicus ter plekke is als belangrijke gebeurtenissen zich voltrekken. Robert Darnton¹ overkwam iets dergelijks wel. Al jaren bestudeert hij de 'revolutionaire' achttiende eeuw. En dan, eind 1989, terwijl hij bezig is aan een lezingencyclus in Duitsland om de herdenking van twee eeuwen Franse Revolutie luister bij te zetten, bevindt hij zich opeens midden in wat verdacht veel op een 'echte revolutie' lijkt. De Berlijnse muur zakt voor zijn ogen in elkaar.

Hij vraagt zich natuurlijk onmiddellijk af, of dít nou een 'echte revolutie' is. Hij geldt als de deskundige. Als iemand het zou moeten weten, is hij het wel. Maar er zijn geen barricaden opgeworpen in de Friedrichstrasse en er staan geen guillotines op de Alexanderplatz. Er is überhaupt opmerkelijk weinig geweld in de DDR. Moeten we daarom maar van een *Wende* spreken in plaats van revolutie? De Duitsers lijken in ieder geval aan het woord *Wende* de voorkeur te geven.

Robert Darnton besluit een dagboek bij te houden op zijn rondreis door Oost-Duitsland. Hij stelt alles in het werk om uit te zoeken wat er gebeurt in een land: "waarvan de grenswachten voor 9 november 1989 met scherp schoten op iedereen die in buurt van de wachttorens kwam, en na die datum vriendelijk lachend ieder mens behulpzaam waren". Ongeveer om de week schrijft hij een artikel over de gebeurtenissen daar. Van oktober 1989 tot juni 1990 houdt hij dat vol. Het is de periode waarin de leuze *Wir sind das Volk* pijlsnel verandert in *Wir sind ein Volk* en de eenwording met de BRD binnen de kortste keren een feit is. Het *Berlijns dagboek 1989-1990* is de bundeling van deze artikelen, die deels al eerder verschenen in het tijdschrift *New Republic*. Maar de vraag of de stormachtige gebeurtenissen uit deze zes maanden tesamen nu een revolutie vormen, komt niet echt meer aan de orde. Robert Darnton wil "geen academische analyse over wat een revolutie is", maar "een direct journalistiek verslag van de gebeurtenissen".

Hij bekeert zich in de inleiding van dit boek daarom tot de journalistiek. De artikelen zijn 'heet van de naald' en na het moment van schrijven niet meer veranderd. Het gebrek aan distantie is in zijn ogen eerder een winstpunt dan een probleem. Darnton laat de analytische benadering van de historicus dan ook voor wat die is en vraagt in dit boek niet naar redenen of verklaringen voor bepaalde verschijnselen. Hij wil 'beschrijven'. Daarin schuilt

¹ Robert Darnton is hoogleraar in de Europese geschiedenis aan de universiteit van Princeton. Van zijn hand verscheen bij Bert Bakker al eerder: *De grote katten-slachting*, *De literaire onderwereld van het Ancien Regime*, *De kus van Lamourette* en een geschiedenis over de publicatie van de Encyclopédie. Verder is hij auteur van vele essays en boeken over de Franse Revolutie en de publicistiek die daar aan vooraf ging.

zowel de kracht als de zwakte van dit boek. De artikelen -die eigenlijk reportages zijn- zijn absoluut verhelderend en soms ronduit prachtig, maar het is toch ook een gemiste kans dat Darnton zijn historische kennis zo weinig aanwendt. Maar heel zelden trekt hij parallellen tussen de *Wende* en gebeurtenissen in het verleden.

Dat gebeurt overigens wel heel bewust. Want zijn bekering tot de reportagestijl onderbouwt hij met een nadrukkelijke herwaardering van de *histoire événementielle*. In de eerste plaats omdat de *histoire événementielle* bij nader inzien veel minder oppervlakkig is dan Darnton altijd gedacht had. Hij geeft toe dat toeval, vergissingen, moedwil, misverstand en bedoelde of onbedoelde gevolgen van de allerkleinste details zo invloedrijk en verstrengeld met elkaar zijn, dat bestudering ervan niet genegeerd kán worden. De 'val van de muur' zelf bijvoorbeeld, op 9 november 1989, zou wel eens kunnen berusten op één groot misverstand tussen het Oost-Duitse volk, SED-woordvoerder Günter Schabowski en de communistische leiding. En geen enkele gebeurtenis vindt -hoe klein en *événementielle* ook- zomaar plaats. Allemaal zijn ze beladen met betekenissen en worden er betekenissen aan ze gegeven op het moment dat ze plaats vinden. En daarin, in dit geven van betekenissen, in de visies van mensen op gebeurtenissen die ze (deels) zelf veroorzaken, verschuilen zich de 'mentaliteiten' volgens Darnton. En daar komt de aap uit de mouw; uiteindelijk is Darnton op zoek naar de *mentalités collectives*. Oog in oog met de 'revolutionaire' gebeurtenissen ziet hij af -zo zegt hij zelf- van alle pogingen om door het oppervlak van het verleden heen dieper liggende structuren aan te wijzen. Hij wil daarentegen de *histoire événementielle* en de *mentaliteitsgeschiedenis* combineren. Alsof dit alles zich zonder problemen met elkaar laat rijmen. De gebeurtenissen op het moment dat ze plaats vinden beschrijven om ze vervolgens direct te interpreteren en te koppelen aan de visies van de mensen die handelen, dat staat hem voor ogen. Door daarbij vooral te letten op de symbolische dimensies van de handelingen hoopt hij zicht te krijgen op de *mentale geografie* achter die handelingen. Dat de rol van de historicus op deze wijze een heel opmerkelijke wordt, houdt Darnton (helaas) verder niet bezig.

Het heeft er soms wel alle schijn van dat deze koppeling van *histoire événementielle* en *mentaliteitsgeschiedenis* in plaats van een vernieuwende methode, eerder een excuus is om eens lekker journalistiek uit de band te springen. Het blijft onduidelijk of dit *Berlijns dagboek* nu een uitstapje van een historicus is, of dat het om meer gaat. Hoe het ook zij, journalistiek of geschiedschrijving, het plezier dat Darnton eraan beleefd heeft om na alle academische gepraat eens 'gewoon' te observeren heeft een boeiend boek opgeleverd.

De wonderlijke periode begint met de kerkdiensten en demonstraties die aangeven dat het oude regime haar legitimiteit verliest. Ze eindigt in mei 1990 met de installatie van een nieuw en door het volk gekozen parlement. Opmerkelijk genoeg laat men niet een onafhankelijkheidsverklaring of iets dergelijks vooraf gaan aan de eerste parlementaire debatten, maar een schuldverklaring. Het nieuwe regime wenst de last van de Duitse geschiedenis wél te dragen en legitimeert haar bestaan met een verzoek aan het Joodse volk om vergiffenis voor de Nazi-gruwelen en de belofte van herstelbetalingen.

Tijdens deze *Wende* / revolutie reist Darnton rond en hij houdt niet op zich te verbazen. Het begint voor hem allemaal op een conferentie in Halle in 1989, waar een Franse vriend hem terzijde neemt en zegt: "er is iets vreemds aan de hand. Eén van de Oostduitsers heeft zojuist Nietzsche geciteerd in het openbaar". Omdat hij niet weet dat Nietzsche taboe is in de DDR, beseft hij in één klap dat hij in een heel vreemd land is aangekomen. Hij spreekt vervolgens met een Jood die zich tijdens de oorlog in Berlijn verstopt heeft en daarbij zoveel geluk heeft gehad, dat hij zijn bestaan als een 'vergissing van de geschiedenis' beschouwt.

Darnton beschrijft de vluchtelingen, oktober 1989 in Praag, de 'val' van de muur op 9 november en bekijkt de vele demonstraties. Hij vraagt zich verbijsterd af waarom het in de DDR toch niet tot een veldslag komt tussen demonstranten en *Volkspolizei*.

De grote rol die de kerken spelen, zowel in het eerste verzet tegen de SED als in de zelfconstituerende handelingen van het nieuwe parlement komt aan de orde. Wat te denken bijvoorbeeld van de gebedsdienst die voorafging aan de opening van het nieuwe parlement. Daar verschijnt tot ieders stomme verbazing na het openingsgebed ineens Gregor Gysi -een verklaard atheïst- met de nieuwe communistische PDS-fractie om "de rol van de kerk in de vernieuwing van de democratie te eren".

De opening van de Brandenburger Tor (22 december 1989) komt ter sprake en juist deze media-spectakels, deze in scène gezette historische momenten (een hijskraan tilt een stukje muur op, Helmut Kohl stapt door de opening, drukt Hans Modrow de hand en spreekt gewichtige woorden) zijn koren op de molen van Darnton. Hier weet hij wel raad mee. Beter dan wie ook beseft hij dat strak georganiseerde ceremonies absoluut niet betekenisloos zijn. In het ontdekken en analyseren van het symbolische karakter van dit soort zaken is hij op zijn best.

De *mentalités collectives* liggen voor hem letterlijk op straat. Denkpatronen en gemeenschappelijke gevoelens manifesteren zich voor Darnton werkelijk overal: in het oproer, in de feesten, in de ceremonies en in al het alledaagse. De Brandenburger Tor is voor Darnton daarom niet zomaar een poort. Het is "het meest symbolisch geladen punt in een landschap dat druipt van de symboliek".

Werkelijk alles stelt hij in het werk om inzicht te krijgen in de Oost-Duitsers en hun *sanfte Revolution*. Hij danst mee op 'de muur' tijdens het nieuwjaarsfeest en onderzoekt de verbijsterende omvang en werkwijze van de *Stasi* (in Leipzig streefde men naar één *Stasi*-informant op de tien burgers!). Maar hij heeft ook oog voor de mythe-vorming rondom de *Stasi* en het *Stasinismus*. De verontwaardiging over het luxieuze leventje dat de oude partijleiders in Wandlitz geleid zouden hebben komt aan de orde en hij bezoekt een *Trabi*-handelaar om te kunnen begrijpen hoe het economische systeem functioneerde. In Bitterfeld -waarschijnlijk de meest verontreinigde gemeente van Europa- ontmoet hij de verantwoordelijke SED-milieu-functionaris die van geen schuld wil weten: hij heeft dit jaar toch zeker al 250 bomen laten planten! Natuurlijk is iedereen plotseling slachtoffer van het systeem.

Al noterend reist Darnton verder. Hij schetst het oude regime van de DDR, schildert de veranderingen die plaats vinden en tekent de meningen

van de betrokkenen op: "het beste moment om een systeem te bestuderen is als het instort, want dan kun je een blik werpen op het inwendige mechanisme".

Een gesprek met een hoogleraar uit Halle doet hem de termen *Reisekader*, *Betonsozialismus* en *Privilegiertes* begrijpen. Hij ontmoet twee voormalige censoren die hem de complexe psychologie van de censuur pijnlijk duidelijk maken. En tweemaal bezoekt hij het dorpje Laucha om er te bekijken hoe de *Wende* het leven verandert van *Otto Normalverbraucher* en hoe nu precies een nieuw wereldbeeld geboren wordt: men groet de dominee weer in Laucha.

Maar het best zijn de laatste hoofdstukken. Daarin behandelt Darnton de vestiging van het nieuwe regime vanaf januari 1990. De verkiezingscampagnes, het opnieuw 'uitvinden' van de parlementaire politiek, de invloed en aantrekkingskracht van de BRD, de verkiezingsoverwinning van het CDU, de teloorgang van *Neues Forum* en de eerste democratische parlementaire debatten in bijna zestig jaar. Het heerlijk oprechte idealisme en amateurisme van de nieuwe volksvertegenwoordigers, de invloed van het *Stasi*-verleden, het komt allemaal aan de orde.

Voor Darnton is de omwenteling in juni 1990 opeens 'vreemd' geworden. Tijdens de *Wende* was alles ook wel 'vreemd' geweest. Maar toch ook op een merkwaardige manier vertrouwd. Na mei 1990 is de 'revolutie' opeens geschiedenis geworden. Niet alleen voor Darnton zelf, maar ook heel letterlijk. Het Museum voor Duitse Geschiedenis in Berlijn-oost had vlak voor de *Wende* nog net de tentoonstelling *De DDR, een socialistisch vaderland* kunnen voltooien ter ere van het veertig jarig bestaan van de DDR. Maar nu, midden 1990, hangen naast de foto's van de 1 mei parades en over de vele medailles en uniformen heen, ineens spreken en objecten uit de protestdemonstraties van 1989. De revolutie in het museum, de vervreemding van het verleden is begonnen. Over een dikke plak verleden van veertig jaar is door de conservatoren van het museum letterlijk een laagje recent verleden gedrapeerd.

De verslaggever kan naar huis, de historici kunnen beginnen. Of is er misschien geen verschil meer?

Henk de Jong.